

הרב דויד יצחקי

כולל חזו"א ב"ב

מחבר "אשרנו" ו"נביאי האמת וצדק" על מסורת הנביאים והכתובים

הערות על מאמר הגאון רבי יעקב חיים סופר
שליט"א בענין פצוע דכה או דכא

לכבוד הרב דוד סופר שליט"א

שלוכט"ס, רצ"ב קובץ עם הערות על מאמר מר אביו הגאון ראש הישיבה שליט"א שנהנתי ממנו מאד, ולבקשת הגאון שליט"א, כתבתי את הדברים דלהלן כדי להאיר ולהעיר על דבריו, אקוה שתהיינה לתועלת.

מקורות לנוסח פצוע דכא באל"ף

במאמרי באור ישראל קובץ נ"ה ניסן תשס"ט עמ' רכט הערה 49 כתבתי שבחב"ד (ועוד קצת קהילות חסידים) עד היום נוהגים לכתוב דכא באל"ף ע"פ הוראת בעל התניא (משנת אברהם סי' ל"ב ס"ב) ועי' עוד בהערות שצינתי שם. והוא גם נוסח הרבה ראשונים כמו הרד"ק, ר' יונה ׳ ג'נאח, מחברת הערוך, (וספר השם ערך פצע) בספרי שרשיהם. וכן מוכח מרש"י עה"ת וכמו שהעתיקו במזרחי. וכן הוא לפנינו במשנה וגמרא יבמות ע' ע"א ובירושלמי ופוסקים ראשונים ואחרונים כדלקמן בסיכום, וכן בקרית ספר להמאירי (דברים כי תצא פרשה י"ט) העתיק פצוע דכא באל"ף, ובאיגרת מהסופר רבי אברהם חסאן משאלוניקי [ממגורשי ספרד הממונה על הגהת ספרי התורה בשאלוניקי] שנדפסה בתשובות שאלות לרבי יוסף טאיטאצאק סי' ט"ו עמ' ק"ג כתב שפצוע דכא באל"ף בכל ספרי תורה של האשכנזים, וכן במקראות גדולות וויניציאה רפ"ד פצוע דכא ומסר בגליון ג' ובתי' א'.

למרות שהיום המנהג הנפוץ באשכנז הוא לכתוב דכה בה"א כדעת המנחת שי על פי ספרי ספרד, מכל מקום מצינו בכמה חומשים [ומקראות גדולות] הערה כזו: בס"ת אשכנזים בתיב דכא באל"ף – והוא שריד מהתקופה שעדיין לא נתקבל באשכנז לכתוב דכה בה"א.

בירור דברי האור תורה והכרעתו

לשון האור תורה הנדפס בספרו "שתי ידות" ויניציאה שע"ח אות: דכה בהא בתיב בכל ס"ס וכ"כ הרמ"ה ז"ל ותמהתי על המאירי ז"ל שלא הזכירו. אבל בג' קדמונים מצאתי דכא באלף ובב' מהם מסור בהדיא ג' ובתיבי א'. עכ"ל. וכן העתיקו מילה במילה במנחת שי. ובמשנת אברהם סי' ל"ב סק"ב הוסיף שבאור תורה מהדורת מכתב מאליהו נוסף: וסופרים אשכנזים תפסו סוף דברי הרב אור תורה ז"ל עיקר וכותבים דכא באלף. עכ"ל. אולי תוספת זו היא מקור להערה הנ"ל בחומשים.

אינו ברור למה האור תורה אינו מודיע לנו טיבם של הג' קדמונים אם אשכנזים או ספרדים, אבל מכלל דבריו שבכל ספרי ספרד כתיב בה"א, נשמע שהקדמונים שכתבו באל"ף הם אשכנזים או "ירושלמיים" (ספרי המזרח) שאכן מסורתם דכא באל"ף. גם המנחת שי סתם ולא פירש. וזה אולי הטעם שהוסיפו את ההערה במהדורת מכתב מאליהו ובעדות רבי אברהם חסאן שכן נוסח ס"ת אשכנזים, וזה היה גם כן כנראה נוסח הדפוסים עד שנתקבלו הכרעות אור תורה ומנחת שי.

ומהי הכרעת האור תורה, [שהסתפק בזה הרב בד"ה ובעניותי, וכתב שבאחרונים יש כמה דעות לפרש הכרעותו]? הנה יש כאן כמה אפשרויות:

מצד אחד, שני דברים מצביעים שדעתו לכתוב דכה בה"א: א. הדבור המתחיל של האור תורה הוא דכה בה"א, אע"פ שדפוס וויניציאה שעליו סובבים הגהותיו היא כתובה באל"ף, ואם כן מכאן משמע שזהו הכרעתו. ב. שדרכו להכריע כהרמ"ה וספרי ספרד. צד זה הוא כנראה דעת האמת ליעקב.

מצד שני דרך האור תורה להכריע מחלוקות על פי המסורה, ולפי זה [מתוך לשונו שלא גילה שגם הרמ"ה הכריע לכתוב דכה בה"א ע"פ מסורת אחרת], משמע שדעתו לכתוב באל"ף, וכמו שצייד בשו"ת בעי חיי בתחילת דבריו. ונראה שזוהי גם דעת ההוספה במהדורת מכתב מאליהו.

מצד שלישי, עצם לשונו היא בלי הכרעה ברורה, ולכן כתב המנחת שי שלא הכריע. ואכן אחרי שהמנ"ש העתיק את דברי הרמ"ה שמביא אף הוא מסורת, תו אין להכריע מהי דעת האור תורה עצמו מכח המסורת.

מברר שאין כוונת האמת ליעקב והלדוד אמת לפסול ס"ת שנכתב בו דכא באל"ף

בדברי האמת ליעקב [שהובאו מד"ה ולהאמור עד ד"ה ולכאורה]: הנה האמת ליעקב האריך בכל הסימן בכל מיני טעיות בספרי תורה, רובם פסולים ויש מהם שהכשיר בדיעבד כגון בס"ב, וכן נראה בס"ט. והנה בסט"ז בסוף רשימת הפסולים הוסיף ואת הדם ימצה אם כתב ימצא באל"ף במקום ה"א, ופצוע דכה צ"ל בה"א, והוסיף וז"ל: ובכל אלה כתב מור"ם... רבשעת הדחק שאין לציבור רק ספר תורה פסול... עכ"ל. הנה בא לבאר דברי הרמ"א שכתב דין ספר תורה פסול, שהוא בגוונא ד"כל אלה" שהזכיר. ועל כרחק אין הכוונה רק על "ימצא" ו"דכא", שהרי לא יצדק לשון "בכל אלה" על שנים. אלא ודאי כוונתו בפשיטות על כל הפסולים שמנה מראש הסימן, דעל אלה וכיוצא בהם דיבר הרמ"א. וברור אם כן שדבר רק על הפסולים, ולא על הכשרים בדיעבד למרן שפוסל אפילו בחסרות ויתרות, ולרמ"א שמכשיר בדיעבד גם בחסרות ויתרות כבסעיף י"ד. הרי שכדי לבאר היטיב כוונת האמת ליעקב צריך להוסיף בלשונו: "ובכל אלה הפסולים שכתבנו מתחילת הסימן כתב מור"ם...".

והשתא נבוא לדברי הלדוד אמת המקצר את דברי האמת ליעקב, שבמקום ובכל אלה... כתב וכשאין ס"ת אחר אף בכה"כ יקראו בו בלא ברכה (כמסקנת האמת ליעקב בשם השכנה"ג). והרי דבריו מתפרשים כמו האמת ליעקב. וכיון שברור שיש טעות הדפוס בלדוד אמת, נקל להגיה בדבריו במקום בכה"כ – בכה"פ, והיינו "בכל

הפסולים". וזה קרוב לשמוע, שהרי הנוסח "בכה"ג" שנמצא בבית מנוחה קשה להולמו, שהרי כיצד אפשר לומר ש"בכה"ג" קאי על דכא באל"ף שלא נזכר כלל בדבריו. ואולי יש לפתור בכה"ג בכל הגוונים והכוונה בכל הפסולים הנזכרים למעלה, וכדברי האמת ליעקב.

והשתא זכינא לדינא, שלא כתבו האמת ליעקב לדוד אמת ובית מנוחה שדכא באל"ף פסול, אלא שצ"ל בה"א, ובדיעבד לא נתפרש בהדיא – אך לא כתבו עליו שהוא פסול. ולענ"ד הדבר מוכרח בדעת האמת ליעקב, שהרי בס"ב הכשיר בדיעבד האסורם בוא"ו במקום יו"ד כיון שיש לומר שבהוראת חכם עשאו. והרי במקור דבריו בדברי האור תורה שהביא לענין דכה, יש מחלוקת בלי הכרעה חותכת, אלא שהאמת ליעקב הבין שעל פי "כללי ההוראה" של האור תורה יש להסיק שדעתו לכתוב בה"א. אבל מכל מקום מהיכא תיתי שהאור תורה בא לפסול באל"ף אחרי שהספרים שבאל"ף נתמכו על פי המסורת – הרי מכיון שיש מחלוקת ואין אנו בקיאים בחסרות ויתרות, א"כ יש להכשיר כמו אצל האסורם, וכדעת כל הפוסקים וראה לדוגמא במאירי קידושין ל' ע"א וכיוצ"ב כתב בקרית ספר בהקדמה, ואיך אם כן יפסול האמת ליעקב ס"ת שכתוב בו דכא באל"ף בניגוד למשתמע ממקורו באור תורה, שיש כאן שתי דעות מבוססות, אלא שלענין ההכרעה למעשה, דעת הרמ"ה וספרי ספרד תכריע. והשתא לא יהו דברי הילדוד אמת ובית מנוחה חמורים מהמקור שלהם באמת ליעקב ואור תורה. ובזה הרווחנו שאין סתירה בדברי הרחיד"א בין דבריו שבלדוד אמת ובין דבריו שבשיירי ברכה, אלא שמה שסתם בלדוד אמת פירש בשיירי ברכה.

[א"ה דא"ס. הנה טורח הרד"י ליישב שדברי האמת ליעקב חוזרים על כל הפסולים שבפרק, אבל לא בתב לפסול דכא באל"ף ומגיה ופותר הר"ת "בכה"כ – בכל הפסולים, ולענ"ד אף אם נאמר דכל דברי הרד"י מקובלים וישרים שכוונת האמת ליעקב בדבריו "ובכל אלה" על כל הפסולים שבסימן, אבל עם כל זה מסקנת פירוש בדבריהם לא נהירא, דהרבה יותר מסתבר לומר שבאמצע סימן ארוך שבו מונה האמת ליעקב פסולים רבים ודין דכה שיש לכותבו בה"א, ומיד כותב הרב "ובכל אלה" הפסולים א"צ בדיעבד להוציא ס"ת אחר, שקאי משפט זה גם על הדין האחרון שהזכיר. דלפרש כוונתו להנך הפסולים הקודמים ולא לזה שהוזכר אחרון, לא נראה כלל, שבוודאי כוונתו גם למוזכר אחרון דכא שנכתב באלף, ועל כרחין שדעת האמת ליעקב לפסולו. וא"כ כשכותב הרב חיד"א: "פצוע דכה צריך לומר בה", וכשאין ספר תורה אחר אף [בכל הפסולים] יקראו בו בלא ברכה, כוונתו לכלול את הדכא באלף עם כל הפסולים, וכל שכן לגירסת הבית מנוחה: "פצוע דכה צריך לכתוב בה", וכשאין ספר תורה אחר אף בכה"ג יקראו בלא ברכה, תיבות "אף בכה"ג" באו לומר שאף בכה"ג פסול הוא כמו שאר הפסולים.

ושוב בדק הדבר אחי ר' חזקיה הי"ו בלדוד אמת דפו"ר ליורנו תקמ"ו ושם הגירסא בהדיא "אף בכה"ג, וכן מצאתי הגירסא בלדוד אמת שלוניקי תקפ"ו, וכן הביאו בספר משנת אברהם סי' ל"ב סוס"ק א' ועיי"ש בלשוננו, וא"כ א"צ לכל ההגהות, ושפתי הרב ברור מיללו דאף בכה"ג שהיה אולי מקום לסמוך בדיעבד כשנכתב באל"ף על הסוברים כן, יקראו בספר זה ללא ברכה דפסול הוא.

בירור דעת הרב חיד"א בספרו לדוד אמת

בענין מש"כ הרב בד"ה והיה מקום ובד"ה אלא שעדיין בענין הדפוסים השונים של לדוד אמת, אינו מוכרח שהרב חיד"א תיקן שוב בהדפסות החדשות אף אם דעתו השתנתה מאז – ואפי' אם תיקן במקצת אינו מוכרח שעצר כח לתקן הכל, וכידוע שהקיפודו חבילי טרדין.

ביאור דעת הגר"א ובעל התניא

ולענין דעת הגר"א שהזכירה הרב בד"ה וראיתי בספר מעשה רב החדש וכו', עיין גם בהלכות הגר"א ומנהגיו להגר"מ שטרנבוך שליט"א ח"א סי' קכ"ב (עמ' קל"ח). וקרוב לודאי שחיליה דהגר"א מספר מסורת סייג לתורה של הרמ"ה (גדפס פירנצי תק"י) – כי לא ראה את המנחת שי אע"פ שנדפס בימיו, דעד כמה שידוע לי לא מצינו בשום פעם שמביאו, שכמעט לא הגיע לאשכנז בימיו. ושם הכריע הרמ"ה שמסורת של ג' אלפין היא משבשתא, ולכן הכריע לפסול דכא באל"ף על פי המסורה שעליה עיקר סמיכתנו כמ"ש מהר"י מינץ בשו"ת שלו סי' ח'. אך יש להעיר שמדברי האור תורה משמע דבפרט זה חולק על הרמ"ה וסובר שאין המסורות התומכות כתיבת דכא באל"ף משובשות – דאל"כ לא היה לו להעתיק אותן המסורות בסתם. ועי' בזה עוד לקמן.

ולהיפך נראה דבעל התניא נסמך על האור תורה שהביא המסורה דאלפין, ולא ראה את הרמ"ה בפנים, ולכן הכריע אף הוא ע"פ המסורת.

בירור וישוב דעת הגאון בעל שער יהושע

במילואים אות א' הביא משער יהושע ומחמת מהירות הקולמוס פלט אי דיוק בלשונו, וכצ"ל: "וכל שכן דאשכחן מסורא אחריתי דמייתי לה בספר קרית ספר לרב מהר"ר מנחם לבית מאיר דכתב דכא תלתא תרין באל"ף וחד בה"א...". ובהמשך דבריו כתב השער יהושע "ותו דבעל קרית ספר ומהר"ם מרוטנברק ז"ל, דאינהו נמי איטפלו בחכמתא דמסורתא, לא פליגי עליה [דהרמ"ה] ולא אדכרו כלום. הרי כתב בהדיא שהמאירי לא הזכיר כלום בענין כתיבת דכא, והיינו כדברי האור תורה והמנחת שי בשמו שגם לפניהם "קרית ספר" היה בכתב יד נולא כתב היד שממנו הדפיסו לראשונה באיזמיר תרמ"א, שהרי לפעמים הדפוס סותר את מה שהם מביאים בשם המאירי. ואכן גם לפנינו אין המאירי מתייחס במפורש לתיבת דכא. הרי לכאורה דברי שער יהושע סתרי אהדדי.

ונראה פשר הדבר, דמה שכתב לעיל בשם קרית ספר, היינו רשימות מסורה שנמצאו בכתב יד קרית ספר בסוף הספר, בשם שנמצאים ליקוטי מסורה בסוף ספר מסורת סייג לתורה של הרמ"ה, וכמדומני שרוו"ה כבר כתב שאינם מהרמ"ה עצמו. והדברים מוכרחים לענ"ד שאינם דברי המאירי שבא להכריע את שאלת דכא שכתורה מתוך המסורה שהביא, שהרי כתב בשער יהושע דאכתי לא משמע לן מהמסורה האי כתיב בה"א – ואילו היו כאן דברי המאירי עצמו שהעתיק את דברי המסורה כדי להכריע ממנה, הרי בהכרח היה צריך להסיק ממנה מסקנא או להניח בצ"ע. וגם איך

לא נזכר ממנו בגוף התקון בפ' כי תצא. ובכן מדויק לשון שער יהושע דמייתי לה בספר קרית ספר, ולא כתב שהמאירי עצמו הביא את המסורה.

וכוונת שער יהושע שהמאירי באופן כללי נתעסק בעניני המסורה ובבירורם כגון בפרשת חיי שרה פרשה ג', ואעפ"כ לא התייחס להדיא לענין כתיבת דכא כאן, ואפשר לומר שלא נחלקו [הוא ומהר"ם] על הרמ"ה.

1234567

סיכום לדינא שכל אחד נוהג כמנהגו, אך לא יפסול ס"ת הכתוב כמנהג השני

ולדינא כיון שיש כאן מחלוקת קדומה שבספרי המזרח, אשכנז ואיטליה ותימן כתבו דכא באל"ף, ואילו בספרי ספרד דכה בה"א [וכ"כ ב"עין הקורא" הנדפס בחומש מאור עינים לר"ה, והוא ביסס הערותיו על ספרי ספרד] ואלו ואלו מביאים מסורות לתמוך בנוסחם, הרי כל ארץ מחזיקה במסורתה כאשר כתב הרשב"א בשו"ת המינוחסות להרמב"ן סי' רל"ב.

1234567

וכהיום נשתנו העתים ובני אשכנז [באופן כללי] וספרד כותבים דכה בה"א והתימנים באל"ף ואין בזה הכרעה כמו שכתב בשו"ת באר מים חיים למהר"ש וויטל סי' כ"ז וז"ל:

1234567

"מה שקבלנו מן הראשונים ומה ששמענו באזנינו ומה שראינו בעינינו הוא כי מן התורה חד בתרי בטל והעולם נידון אחר רובו הלכך כד משכחינן ספר אחד מלא יוד ושני ספרים חסרים יוד מבטלינן חד מקמי תרי ומגיהים האחד וכן עד לעולם זולתי בפתוחות וסתומות דבתר גברי אזלינן והם הרמב"ם והבאים אחריו. וזה יובן בכל התורה זולתי במקצת מקומות מצוינן לסופרים שנשאר במחלוקת בין המרדקאים ולא איפשט הלכה כמאן, ומאן דעביד כמר עביד ומאן דעביד כמר עביד, ואי אשכחן ספר תורה חד כתוב באל"ף וחד כתוב בה"א אין דוחין זה מפני זה אלא יניחו אותם כמו שנמצאו ולא תשלח בהם יד וקרוב הדבר למחלוקת רש"י ז"ל ור"ת ז"ל והדבר מובן מאליו. עכ"ל.

וכוונתו במה שכתב "ואי אשכחן ספר תורה חד כתוב באל"ף וחד כתוב בה"א" למחלוקת שציין אח"כ: "בפ' תצא לא יבא פצוע דכא באל"ף וברוב ספרים דכה בה"א". הרי שכתובת פצוע דכא באל"ף או בה"א היא מחלוקת קדומה שבין הסופרים שאין בה הכרעה ברורה.

ובפרט שזכינו היום לאורו של בן אשר בספרו הנורא [כן כתב עליו האור תורה עצמו בפרשת צו], והוא בנוסחו ובמסורה שלו מאשר שאכן המסורת המונה דכא ג' נתכוון שכולם כתובים באל"ף – וא"כ אוקי מסורות בהדי מסורות. וז"ל גליון תנ"ך רש"י ילין דברים כג,ב [נדפס במאמרו של פרופ' יוסף עופר בספר היוכל לרב מרדכי ברויאר עמ' 339]: ב"כ [כלומר בכתר של בן אשר] דכא באל"ף ונמסר עליו ג' לא יבא. ואת דכא. תשב אנוש. עכ"ל. ולפנינו בגוף הכתר במסורה גדולה תהלים צ' ב' מסר: דכא ג' לא יבא פצוע דכא. ואת דכא ושפל רוח. תשב אנוש [עד דכא]. הרי בן אשר בהדיא במסורה שלו העתיק פצוע דכא באל"ף, ותו אין לפקפק שאותן מסורות המונות ג' דכא ואינן מחלקות ביניהן בצורת כתיבתן, נתכוונו שכולן כתובות באל"ף. וכן מפורש במסורת שנדפסה בספר "המסורה גדולה לתורה מידי שמואל בן

יעקב בכתב יד למ: דכא ג' וכת' א' וסימנהון לא יבא פצוע דכא. את דכא ושפל רוח. תשב אנוש. [ומאידך גיסא בכתב יד הספרדי הידוע כ"הללי", כתיב דכה בה"א, ובמסורה קטנה מסר עליו: ל' כתי' הא (כלומר שאין עוד מקום בתנ"ך שכתוב דכה בה"א). ובמסורה הגדולה מסר: דכא ג' חר כתי' הי וב' כתי' א וסימנ' לא יבא פצוע דכה כתי' הי. ואת דכא ושפל רוח. תשב אנוש עד דכא – הרי מסורת ספרי ספרד תומכת בכתיב ספרי ספרד, ומסורת ספרים האחרים תומכת בכתיב דכא, ונהרא נהרא ופשטיה]. גם בס"ת של הרמ"א נכתב דכא באל"ף כמו שהעיד באבן ספיר [חלק א' דף יד ע"א]. והוא גם הנוסח הנפוץ לפנינו בחז"ל והפוסקים ראשונים ואחרונים [משנה, גמ', ירושלמי, תוספתא, דרך ארץ רבא פ"א, ילקוט, רש"י, תוס' רמב"ם, ראב"ד, רי"ף, רא"ש, בה"ג, שאילתות קנ"ב, יראים, סמ"ג, אגודה, רמב"ן, רשב"א, ריטב"א, מרדכי, רי"ד, ריא"ן, רבינו ירוחם, רשב"ץ בזהר הרקיע שורש ט', טור, ב"י, ד"מ, יש"ש, ב"י, פרישה, ב"ח, יד אהרן (אה"ע סי' ה'), שו"ע, לבוש, ח"מ ב"ש]. ואע"פ שקשה להביא מהם ראיה ברורה, מ"מ נוסח כל כך נפוץ אומר דרשני, שאין זה סתם טעות סופר אלא נוסח שהיה נפוץ מאד לפחות לפני המעתיקים והמדפיסים.

[אוצר החכמה]

הרי למעשה כל אחד נוהג כמנהגו, אך לא יפסול ס"ת הכתוב כמנהג השני [שהרי בודאי לא היו האור תורה ומנחת שי פוסלים את בן אשר בספרו הנורא אחרי שהודיעו את גדלו ותפארתו שנוהגים כמותו כאילו יצאה בת קול (אור תורה בראש ספר בראשית) וכו']. וראה גם יו"ד ער"ה ס"ב בהג"ה ושו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם סי' צ"א.

[אוצר החכמה]

ועיין עוד בענין דכא – דכה בתשובות "אוצר רבי חיים ברלין" (ירושלים תשס"ח) יו"ד סי' קס"ד.

[אוצר החכמה]

ואסיים בברכת הדיוט לכת"ר בכרכה נאמנה

דיויד יצחקי כולל חזו"א ב"ב [אח"ח 1234567]

המתקת היצה"ר ע"י התורה

נ"ל עפ"י דאיתא במדרש (רבה ט. ט.) טוב זה יצר טוב, מאוד זה יצר הרע. כי ע"י היצה"ר ניתוסף שכרו כשכובשו, ע"ד לפוס צערא אגרא, ויצה"ר לא נברא אלא לטוב האדם, ופירשתי בזה במק"א מה שאמרו חז"ל (קידושין ל'): בראתי יצה"ר בראתי לו תורה תבלין, וצריך להבין מה דמיון וענין תבלין, כי היצר הרע הוא מר שמסית לאדם שלא יעשה מצוה, אבל אם האדם כובש יצרו מתהפך למתוק, אלא שקשה להמתיקו אם לא ע"י תורה, והיינו בראתי לו תורה תבלין שממתיק אותו כאוכל מאכל מר שרפואה לאדם וטוב לו אלא שיש בו מרירות וממתיק ע"י התבלין, כן התורה ממתיק ליצה"ר ואז היצר הרע טוב לו לאדם עד שנקרא טוב מאד כנ"ל.

(כתב סופר פ' בראשית ד"ה ואל"ף תשוקתו)